

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות וארכאולוגיה
ע"ש חיים רוזנברג

לב-לג

מְלֵאכַת מַחְשֶׁבֶת

מחקרים במדעי היהדות מוגשים לפרופסור
בצלאל בריכוכבא

בהגיעו לגבורות

חלק א

עורכי הכרכים:

סטפני בינדר, אשבל רצון וינון שבטיאל

חברי הוועדה האקדמית של כתב העת:
דוד אסף, יורם כהן, משה מורגנשטרן, ורד נעם,
ישי רוזן-צבי, יובל רוטמן, דלית רום-שילוני

מזכיר המערכת: עומר מיכאליס

עריכת לשון (עברית): שרה פוקס
עריכת לשון (אנגלית): אליז שזר

אוניברסיטת תל אביב

תשפ"ב

תעודה

	תעודה א
חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980	תעודה ב
עיונים במקרא, תשמ"ב-1982	תעודה ג
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג-1983	תעודה ד
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו-1986	תעודה ה
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ו-1986	תעודה ו
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ח-1988	תעודה ז
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א-1991	תעודה ח
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב-1992	תעודה ט
מחקרים בלשון עברית, תשנ"ה-1995	תעודה י
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ה-1995	תעודה יא
מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו-1996	תעודה יב
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז-1996	תעודה יג
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז-1997	תעודה יד
מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח-1998	תעודה טו
חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט-1999	תעודה טז-יז
מחקרים במדעי היהדות, תשס"א-2001	תעודה יח
מדברים עברית, תשס"ג-2002	תעודה יט
מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג-2002	תעודה כ
היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה-2005	תעודה כא-כב
מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תשס"ז-2007	תעודה כג
קנון וכתבי קודש, תשס"ט-2009	תעודה כד
פנים וכיוונים במדעי היהדות, תשע"ב-2011	תעודה כה
בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה, ספר זיכרון לאריה כשר, תשע"ב-2012	תעודה כו
מיתוס, ריטואל ומיסטיקה, מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תשע"ד-2014	תעודה כז
חוקרים עברית מדוברת, תשע"ו-2016	תעודה כח
אסיף ליסיף, מחקרים בפולקלור ובמדעי היהדות, לכבוד פרופסור עלי יסיף, תשע"ח-2017	תעודה כט
יד משה, מחקרים בתולדות היהודים בארצות האסלאם, מוקדשים לזכרו של משה גיל, תשע"ח-2018	תעודה ל
מבנה פואטי, תהליכים קוגניטיביים ואינטואיציה ספרותית, מחקרים מוגשים לפרופסור ראובן צור, תש"ף-2020	תעודה לא
מתלמידיו של אהרן. עיונים בספרות התנאים ומקורותיה לזכרו של אהרן שמש, תשפ"א-2021	

בעטיפה: מטבע מימי מרד בר-כוכבא (132-136/135 לספ'). עץ תמר.

Classical Numismatic Group, Inc. <http://engcoins.com>

ISSN 0334-1364

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל אביב
סודר במשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
נדפס בדפוס אליגנר

תוכן העניינים

חלק א

13	רשימת המחברים
	העורכים
17	על הקובץ
	סטפני בינדר, אשבל רצון, ינון שבטיאל
27	פרופסור בצלאל בר-כוכבא ומפעלו המדעי
27	א. קורות החיים של בצלאל בר-כוכבא
30	ב. תרומה למחקר
33	ג. רשימת פרסומים
39	ד. תקצירי הספרים שפרסם בצלאל בר-כוכבא באנגלית

היסטוריה

	1. ימי הבית השני – התקופה הנאו־בבלית והתקופה הפרסית
	רן צדוק
	על מוצא הכשדים, קשרי יהודה עם בבל וההשלכות הנובעות
55	מהממצא הרלוונטי
	אלכסנדר פאנטאלקין
	יוונים במזרח בתקופת השלטון הנאו־בבלי ועלילותיו של
73	אנטי־מנידאס, אחיו של אלקאיוס
	אלכסנדר רופא
95	עולמו של בעל ספר דברי הימים על פי היגדיו האנכרוניסטיים
	2. ימי הבית השני – התקופה ההלניסטית והחשמונאית
	מיכל דרורי אלמלם ודניאל שוורץ
107	'גליל הגוים' או 'גלילות פלשת' (מקבים א ה, 15)?

- דורון מנדלס
 127 רעיון מדיני הלניסטי בספר מקבים ב
- איל רגב
 137 דמותו של יהונתן המלך לאור מטבעותיו
3. ימי הבית השני – ימי הורדוס והנציבים
 יוסף גייגר
 157 הורדוס כאיש רוח יווני
- סטפני א' בינדר
 171 ניקולאוס איש דמשק: קטעים אוטוביוגרפיים
- טל אילן
 185 יוספוס כמקור לרומן בין טיטוס לברניקי
- לסטר ל' גראבה
 201 יוסף בן מתתיהו ו'עזרא ונחמיה': כיצד השתמש ההיסטוריון היהודי במקורותיו?
- זאב ספראי ורן אורטנר
 213 ביתי הוא מבצרי – לוחמה רב מפלסית ולוחמה תת-קרקעית בשטח בנוי בתקופה הרומית: המקרה של יהודה
4. לאחר החורבן – התקופה הרומית המאוחרת והתקופה הביזנטית
 מרים בן זאב הופמן
 243 טקיטוס ומקור העם היהודי
- מרב חקלאי
 259 עיון במשנה, בבא מציעא ד, א, לאור דיונים במשפט הרומי על חוזה מכירה (*emptio venditio*)
- עודד עיר-שי
 כת הנובאטיאנים, סבאטיוס – מומר יהודי ופרסביטר נובאטיאני – והוויכוח על מועד הפסחא הנוצרי: הַרְזִיָּה וזהות בראי ההיסטוריוגרפיה הנוצרית במאה החמישית
- 279

ארכאולוגיה

5. ארכאולוגיה והיסטוריה – עולמות נפגשים

- רוני רייך
 על משמעותה של ה'ראיה מן השתיקה' בפרשנות ממצא
 317 ארכאולוגי חסר: מקרי מבחן מירושלים
- יוסף פטריך, יונתן דבור, רועי אלבג
 'עוֹרָה לָמָּה תִּישָׁן אֲדָנִי הֶקִּיצָה אֶל תּוֹנַח לְנֶצַח' (תהילים מד, כד)
 339 על מפנה המקדש, חנוכתו וזריחת החמה
- עוזי ליכנר ורועי צבר
 373 הרקע להשתלטות החשמונאית על הגליל
- רועי פורת, יעקב קלמן ורחל צ'אצ'י
 389 לזמן הקמתו ופעילותו של בית הכנסת בהרודיון
- גיא ד' שטיבל
 'מה יש בשם?': על אוסטרקון ממצדה, שמות, כינויים וכינויים
 423 מוסוים
- ינון שבטיאל
 הגליל ומרד בר-כוכבא: מבט אחר לבחינת השתתפותו של הגליל
 451 במרד לאור עדותן של מערכות המסות
- אלכסנדר מלמד
 מערכות המסות בנשר-רמלה ותרומתן לחקר מערכות המסות
 489 בארץ ישראל

6. חברה וכלכלה

- מאיר בר-אילן
 533 שיעורן היחסי של הנשים בחברה היהודית בעת העתיקה
- יהושע שוורץ
 'וקווצותיו סדורות לו תלתלים': על שער הראש והזקן של הגבר
 553 היהודי בספרות חז"ל

- אברהם (אבי) ששון
 579 הנוטע לרבים על אם הדרך – כלכלה וחברה
- זאב ספראי
 603 כלכלת פלשתינה – בין פלשתינה הרומית לשתי
 הפלשתינות הביזנטיות
- 698 תקצירים באנגלית
- 700 רשימת המחברים באנגלית

חלק ב

- 723 רשימת המחברים

ספרות ולשון

7. קומראן וספרים חיצונים
 דבורה דימנט
 729 רעיון שתי הדרכים בטקסטים מקומראן
- כנה ורמן
 757 אחרית ימים הווה ומשיח שבא ומת
- נועם מזרחי
 799 'שירה מגויסת': למקורותיה של מגילת המלחמה ולתולדות השירה
 העברית בימי הבית השני
- יונתן אדלר
 855 מכלול שרידי התפילין ממדבר יהודה: פרסום ראשוני של פרויקט
 מחקר חדש
- אשבל רצון
 873 גאוגרפיה ותאולוגיה: צורת הארץ בספר העיריים והרקע המקראי
 שלה

8. משנה ותלמוד

- משה בר־אשר
 915 שני עניינות בדקדוק שם העצם בלשון המשנה
- דוד הנשקה
 925 קריאת התורה של יום הכיפורים במקדש: בין משנה ראשונה
 למשנה אחרונה
- דפנה ברץ
 957 מעשה 'הכוהן הצדוקי שהקטיר מבחוץ' בהשתלשלותו
- חיים מיליקובסקי
 975 ויקרא רבה פרשה כה פסקה ד ומקבילותיה: עיונים בהתהוות
 המדרש הקדום
- ציונה גרוסמרק
 993 'והיא איכא ימא דחמץ? דיקליטינוס הקוה נהרות ועשאו'
- דן יפה
 1013 *Nihil Obstat Imprimatur*: חכמי התלמוד והאוונגליונים של
 היהודים-הנוצרים – עיונים חדשים
9. תפילה ופרשנות
- יורם ארדר
 1037 דיני בכור בהמה טהורה בהלכתו של הקרא יפת בן עלי
- יהודה ליבס
 1071 ר' שלמה אלקבץ ושירו לכה דודי
- יעקב שמואל שפיגל
 1081 ר' דוד ב"ר אברהם פרווינצאלו וההקדמה שכתב לפירושו
 'חסדי אבות' על מסכת אבות
- חיים א' כהן
 1137 'פְּדָבֵר הָאָמֹר': מסורת קריאה ודקדוק הלשון הבאים כאחד
- 1178 תקצירים באנגלית
- 1180 רשימת המחברים באנגלית

יוסף בן מתתיהו ו'עזרא ונחמיה': כיצד השתמש ההיסטוריון היהודי במקורותיו?

לסטר ל' גראבה

במקרים רבים קשה לדעת כיצד השתמש יוסף בן מתתיהו, המוכר כיוספוס פלאוויוס, במקורותיו, מפני שהם אינם קיימים עוד. כאשר מדובר בטקסט מקראי, המשימה בדרך כלל פשוטה יותר. כמחצית מספרו של יוספוס, קדמוניות היהודים (להלן: קדמוניות)¹, היא שכתוב של התנ"ך. יוצאת דופן היא כתיבתו על תקופת עזרא ונחמיה, כיוון שניכר כי יוספוס השתמש בספר המכונה 'עזרא החיצוני' ולא בספר עזרא ונחמיה הקנוני. ההנחה הרווחת כיום היא שיוספוס התבסס על עזרא החיצוני כשכתב על עזרא, ואילו כאשר גולל את קורות נחמיה, הוא התבסס דווקא על ספר נחמיה העברי. הנחה זו אינה יותר מאשר עוד היבט שיש לחקור. מטרת מאמר זה היא לבחון את השימוש של יוספוס בספר עזרא החיצוני ובמקורות אחרים, בבואו לכתוב את ההיסטוריה של תקופת עזרא ונחמיה.²

קורות עזרא ונחמיה לפי יוספוס

אין כמעט עוררין על כך שתיאורו של יוספוס את עזרא הסופר מתבסס על ספר עזרא החיצוני. אומנם יוספוס מספר את הסיפור במילותיו שלו, מכניס בו הרבה

* אני מוקיר ומעריך זה שנים רבות את עבודתו של פרופ' בצלאל בר-כוכבא בתחום ההיסטוריה הצבאית ויהדות בית שני. לעונג הוא לי להקדיש חיבור זה לכבודו. אני אסיר תודה לשלו גולדברג ולהדס אחיטוב על מלאכת התרגום, שאפשרה למאמרי להתפרסם בקובץ הזה.

1 H. St. J. Thackeray et al. (eds.), *Josephus*, London and Cambridge 1926–1965
R. Hanhart (ed.), *Esdrae liber I [Septuaginta: Vetus Testamentum Graecum 8/1]*²,
Göttingen 1991

2 L. L. Grabbe, *Ezra – Nehemiah* [Old Testament Readings], London and New York 1998
יש לשים לב שמספור הפסוקים בתרגומים לאנגלית (וייתכן שגם בתרגומים נוספים) שונה לעיתים קרובות מהגרסה היוונית שבשימוש במאמר זה.

תוספות ושינויים קלים, ובאופן כללי מתאים אותו לגרסתו, אך זהו איננו מקרה חריג, משום שכך נהג בכל מקורותיו. יתרה מזו, אין ולו קטע אחד שאפשר לראות בו בכירור שהכותב התבסס על ספר עזרא העברי. יוספוס מספר את כל קורות עזרא לפני שהוא עובר לעסוק בנחמיה. עוד נשוב לעסוק בנחמיה בהמשך, אך תחילה עלינו לבחון את השימוש בעזרא החיצוני בצורה מדויקת יותר. בקדמוניות מתבסס יוספוס על עזרא החיצוני כמקור לתיאור השיבה מהגלות. בקווים כלליים ההקבלות הן כדלקמן:

קדמוניות ³	עזרא החיצוני
11.1.11 3-11-1	ב, 11-1
3.1.11 18-12	ו, 31-23 + ב, 14-12
1.2.11 20-19	(השוו ו, 70-63)
2-1.2.11 30-21	ב, 25-15
9-1.3.11 67-31	ג-ד
10.3.11 74-68	ה, 45-1
4-1.4.11 88-75	ה, 70-46
5-4.4.11 95-89	ו, 21-3
5.4.11 96	(השוו ו, 2-1)
8-6.4.11 100-97	ו, 22 - ז, 15
9-8.4.11 119-111	ללא מקבילה
5-1.5.11 157-120	ח-ט (עם כמה שינויים)
5.5.11 158	ללא מקבילה

כעת נבחן לעומק את גרסתו לסיפור בספר עזרא החיצוני, חלק אחר חלק.

השיבה הראשונית

(קדמוניות 11.1.1-4.9 פסקאות – בטבלה: "§§" – 1-119)

עזרא החיצוני	יוספוס
ב, 1-6	§§ 4-1
לא מופיע, אך אפשר לאתר הרמזים לישעיהו מד, כח, וייתכן כי גם לעזרא החיצוני ב, 5-6	§§ 7-5
ב, 7-11	§§ 11-8
ו, 12-13 + 23-31 ב, 12-13: כורש	§§ 17-12: דריוש
ה, 41	§ 18
[שכתוב מאוד חופשי של ה, 63-70]	§§ 20-19
ב, 15-25: ארתחששתא	§§ 30-21: כנבוזי
[לא מופיע]	§§ 32-31: הקדמה לסיפור שלושת שומרי הראש]
ג-ד	§§ 67-33
ה, 1-45: [רשימה מפורטת של השבים]	§§ 74-68: [סיכום הסך הכללי בלבד]
ה, 46-70	§§ 88-75
ו, 3-21 [אם כי מקוצר מאוד]	§§ 95-89
ו, 1-2	§ 96
ו, 22 – ז, 15 [גם פסוקים ו, 23-31 חוזרים כאן, על אף שהם מופיעים כבר לעיל]	§§ 110-97
[לא מופיע, אם כי המכתב עשוי להיות מושפע מזו, 26-30]	§§ 119-111

כבר בפתחה משמיט יוספוס את החלקים בעזרא החיצוני המתארים את מעשיו של יאשיהו ואת נפילת ירושלים (למעשה אלו התכנים המופיעים בדברי הימים ב' לה, א – לו, כא). במקום זאת הוא מתחיל את גרסתו בעזרא החיצוני ב, 1-14. לפי יוספוס, הכרתו של כורש באלוהי ישראל והצהרתו המתירה ליהודים לשוב לארץ מהגולה נובעות מקריאה בספר ישעיהו אשר נכתב 210 שנים קודם לכן (קדמוניות 1.1.1.2-2 פסקאות 3-6). כורש מצווה על המושלים והאחשדרפנים להכין עבור המקדש מתנות זהב, כסף, ובעלי חיים לקורבן, ואילו בעזרא החיצוני מסופר שהעם הוא זה שהעניק את המתנות (1.1.1.2-3 פסקאות 7-9). לאחר מכן הוא מציג את מכתבו של כורש לאחשדרפנים, מכתב אשר מתיר ליהודים לשוב ארצה ולבנות את מקדשם. מכתב זה מבוסס על עזרא החיצוני ו, 23-31, מלבד העובדה שיוספוס (במתכוון?) מחשיב את מכתבו של דריוש כאילו היה חלק ממכתב כורש ומוסיף רשימה של כלי מקדש בתוך אותו מכתב (הרשימה לקוחה מתוך עזרא החיצוני ב,

12-13, בכמה שינויים). כך יצר יוספוס גרסה משלו למכתבו של כורש, גרסה השונה בכמה פרטים מהגרסה של עזרא החיצוני. גם הרשימה של כלי המקדש שונה מזו שבעזרא החיצוני (3.1.11 פסקאות 15-16). בנוסף לכך, בגרסתו של יוספוס מוזכר מענק עצום של 205,000 דרכמות עבור בקר, יין, ושמן ו-20,500 מנות של קמח, הכול כתרומה לבית המקדש (בניגוד לעזרא החיצוני ו, 28-29, שם אין פירוט של מרכיבי התרומה). מענק זה, אליבא דיוספוס, הגיע מכספי ההון של שומרון (ולא מההון הסורי-הפיניקי [עזרא החיצוני ו, 28]).

לאחר מכן (1.2.11 פסקאות 19-20) משכתב יוספוס בחופשיות יתרה את עזרא החיצוני ה, 63-70, וטוען שה'כותים' (שומרונים) עיכבו את בניית העיר מחדש ואת הקמת המקדש באמצעות מתן שוחד לפקידים ולאחשדרפנים (מידע שאינו נמצא בעזרא החיצוני). הוא עובר לעזרא החיצוני ב, 15-25 ולהתכתבות עם ארתחששתא, שעוצרת את העבודה על המקדש. בניגוד לעזרא החיצוני, יוספוס מייחס את ההתכתבות לכנבוזי (קדמוניות 1.2.11-2 פסקאות 21-30). לכאורה נדמה ששינוי זה הוא שינוי שרירותי שעשה יוספוס, אך למעשה הוא פותר בעיה כרונולוגית גדולה. באופן כללי, מלבד טעויות ספורות, יוספוס הכיר את המלכים הפרסיים ואת הכרונולוגיה שלהם טוב יותר מאשר הכותב המקראי.

יוספוס כבר רמז על זיהויו של ששבצר עם זרובבל (השוו קדמוניות 3.1.11 פסקאות 11 ו-13). כעת הוא מספר את הסיפור על התחרות בין שלושת שומרי הראש המלכותיים (קדמוניות 1.3.11-9 פסקאות 31-67 / עזרא החיצוני ג-ד). פיוון שאחד מהם הוא זרובבל, יוספוס טוען (לא על סמך עזרא החיצוני) שזרובבל חזר מירושלים כדי לראות את חברו הוותיק דריוש. יוספוס אף מציג את דריוש כיוזם התחרות, בניגוד לעזרא החיצוני, שם מתואר כי יזמו אותה שומרי הראש עצמם. יוספוס אף מוסיף הקדמה לסיפור (1.3.11 פסקאות 31-32), שלא נמצאת לה מקבילה בעזרא החיצוני, ובה הוא מתייחס להריגת האמגושים ולנדר שדריוש נדר לה' לפני שהפך למלך.

מלבד השינויים הללו, הסיפור הכללי דומה במידה רבה. יוספוס עוקב אחרי עזרא החיצוני פסוק אחר פסוק, פחות או יותר. כשזרובבל מנצח, הוא מזכיר למלך את שבועתו (אשר נשבע כתנאי להפיכתו למלך [קדמוניות 1.3.11 פסקה 31]) שיחזיר את כלי המקדש לירושלים. בדרך זו יוספוס אומנם אינו פותר את הבעיה של החזרת הכלים, שכבר הוחזרו, אך הוא מסביר את הזכרת שבועת דריוש בעזרא החיצוני ד, 43-46, שבועה אשר מופיעה שם ללא כל סיבה מוקדמת נראית לעין בסיפור. חוסר התאמה מסוים ניכר כאשר עשרים מטבעות הכסף ששייכים למקדש (עזרא החיצוני ד, 51) הופכים לחמישים מטבעות, ועם זאת יוספוס משמיט את עשרת המטבעות הנוספים אשר נשלחו בכל שנה ומוזכרים בעזרא החיצוני ד, 52 (קדמוניות 8.3.11

פסקאות 61). נוסף על כך הוא מזכיר ציווי לתת כלי נגינה שנועדו ללוויים (בעזרא החיצוני ד, 55 מוזכר רק סיוע כללי ללוויים).

הרשימה של שבי ציון המופיעה בעזרא החיצוני ה, 1-45 מושמטת מספר של יוספוס, והדבר מתקבל על הדעת, ובכל זאת מצוין הסך הכללי של כל מגזר (קדמוניות 10.3.10 פסקאות 68-74). אם מבינים את הטקסט באופן מילולי, מספר הגברים הנקוב במקור אצל יוספוס הוא עצום – 4,628,000. ואולם, לרוב הטקסט מתוקן למספר הקרוב יותר לזה הנקוב בתנ"ך – 42,000. בנוסף לכך, יוספוס מציין את מספר הנשים והטף – 40,742, מספר אשר לא מוזכר כלל בעזרא החיצוני. אומנם ככלל נראה שיוספוס נאמן לטקסט בעזרא החיצוני ה, 46-70 באשר לחגיגות השלמת בניית המקדש והכנסת ארון הקודש (קדמוניות 2.4.11-5 פסקאות 79-88), ובכל זאת הוא מוסיף שינויים קטנים אך משמעותיים: ראשית, בניגוד לכל שאר המקורות, היהודים מאפשרים לשומרונים לבצע את פולחנם במקדש (אף שהם אוסרים עליהם להשתתף בבנייתו) (קדמוניות 3.4.11 פסקה 87). שנית, הדבר הבא שיוספוס מתאר (קדמוניות 4.4.11 פסקה 88) מוצג מחדש כך שה'כותים' הניעו את ה'מושלים' (ברבים) של סוריה ופלשתינה לחקור ולברר את דבר בניית המקדש. שלישית, בניגוד לעזרא החיצוני ה, 70, יוספוס טוען שעבודת בניית המקדש לא נפסקה – טענה אשר פותרת בעיה כרונולוגית שקיימת הן בעזרא החיצוני והן בעזרא העברי.

לאחר מכן יוספוס מדגל לסיפור הגעת המושל (ביחיד) של סוריה ופיניקיה, שבא לחקור את העבודה הנעשית בירושלים (קדמוניות 4.4.11 פסקאות 89-95), ואז שולח המושל מכתב לדרישו. כאן מסתמך יוספוס על עזרא החיצוני ו, 3-21, שם מצוטט המכתב של המושל; עם זאת, יוספוס לא מפרט את תוכן המכתב. במקום זה הוא מכניס לסיפור את הנביאים חגי וזכריה (5.4.11 פסקה 96), אשר רק מחזקים את רוח העם (ולא מאיצים בהם לכנות את המקדש כמו בעזרא החיצוני ו, 1-2). הפסוקים בקדמוניות 6.4.11-8 פסקאות 97-110 עוקבים אחר עזרא החיצוני ו, 22 – ז, 15 בהתאמה כמעט מלאה, כולל בכל האמור לגבי מכתבו של כורש. יש לציין שיוספוס חוזר על עצמו כאן (קדמוניות 7.4.11 פסקאות 99-103), כיוון שהוא משתמש בעזרא החיצוני ו, 23-31, פסוקים שבהם כבר השתמש מוקדם יותר בקדמוניות 3.1.11 פסקאות 12-17 (כפי שמצוין לעיל).

ממש בסוף החלק הזה מכניס יוספוס כמה נתונים היסטוריים על תקופות מוקדמות יותר בהיסטוריה היהודית, וכן מעיר על צורת הממשל היהודית (קדמוניות 8.4.11 פסקאות 111-113). לאחר מכן הוא מרחיב בדברים על המתנגדים השומרונים וכן על מכתב נוסף שכתב דריוש בעניינם (ייתכן שבהשראת עזרא החיצוני ו, 26-30),

אשר אין לו מקבילות במקורות אחרים. אפשר להניח שקטע זה, כולל החישובים הנמצאים בו, הוא פרי יצירתו של יוספוס.

סיפור עזרא

(קדמוניות 1.5.11-5 פסקאות – בטבלה: "§§" – 120-158)

עזרא החיצוני	יוספוס
[לא מופיע]	§§ 120-122
ח, 1-7	הרוב הושמט, אך מצוין תפקידו של עזרא ככהן וכסופר]
ח, 8-27: ארתחששתא	§§ 123-131: אחשוורוש
[לא מופיע]	§§ 131-133
ח, 28-40	[לא מופיע]
ח, 41-63 [אם כי קוצר]	§§ 134-138
ח, 65 – ט, 36 [תפילתו של עזרא ורשימת האנשים שהתגרשו מנשיהם הושמטו]	§§ 139-153
ט, 37-55	§§ 154-156
[לא מופיע, אך יש הטוענים כי חלק זה נשמט בשוגג מסוף עזרא החיצוני (מקביל לנחמיה יג-יח)]	§ 157: חג הסוכות, ייתכן שמבוסס על גרסה שונה של עזרא החיצוני אשר הייתה בידי יוספוס
[לא מופיע]	§ 158: מות עזרא. סביר להניח שאינו מבוסס על מקור כלשהו אלא המצאה של יוספוס

סיפורו של עזרא הכהן ממלא את כל שאר הפרק (קדמוניות 1.5.11-5 פסקאות 120-158). גם כאן מבצע יוספוס התאמות לכתובות לכתובות המתוארות על מנת שתתיישב עם תפיסתו בנוגע לשושלת המלכות הפרסית: הוא מחליף את המלך ארתחששתא, המופיע בעזרא החיצוני, במלך אחשוורוש (אף על פי שהוא מציין את השנה רק מאוחר יותר באותו סעיף [קדמוניות 2.5.11 פסקה 135]). מלבד זאת, יוספוס אומנם משנה מעט את הפרק על מנת שיתאים למטרותיו ולהקשר שבו הוא מופיע, אך ככלל הוא דומה מאוד לעזרא החיצוני, ח-ט. יוספוס מכריז על נאמנותו של אחשוורוש לאלוהים, על הערכתו ליהודים, ועל כך שעזרא התיידד עמו. עזרא מבקש מהמלך מכתב שיתיר לו וליהודים נוספים לעלות לירושלים (1.5.11 פסקאות 120-122). לכל זה אין מקבילה כלל בעזרא החיצוני, אך לאחר מכן (בקדמוניות 1.5.11 פסקאות 123-130) יוספוס נשאר נאמן למקור ומפרט את תוכן המכתב המתואר בעזרא החיצוני ח, 8-24 ואת תפילת ההודיה של עזרא שבאה לאחר קבלת המכתב.

בחלק הבא טוען יוספוס כי עזרא קורא את מכתבו של אחשוורוש לפני יהודי בכל, ואף שולח עותק ליהודים החיים במדי (על מנת להודיע להם על האפשרות להגר לירושלים). בנוסף לכך הוא מתאר כי רוב היהודים ('עשרת השבטים') נשארו במסופוטמיה (קדמוניות 2.5.11 פסקאות 131-133). יוספוס אינו מפרט את שמות המשפחות שהתלו לעזרא (עזרא החיצוני ח, 28-40). הוא מציג מקבילה לעזרא החיצוני ח, 41-64 (בקדמוניות 2.5.11 פסקאות 134-138), אך היא קצרה יותר בצורה ניכרת (לדוגמה, הוא משמיט את הצעדים שננקטו על מנת להבטיח את הצטרפות הלוויים לעזרא, וכן את הרשימה של כלי המקדש). החלק הארוך שמגיע מיד לאחר מכן מדבר על פרשיית גירוש הנשים 'הזרות' וילדיהן (עזרא החיצוני ח, 65 – ט, 36). יוספוס מתייחס לאירוע, אך מסכם אותו בקצרה (קדמוניות 3.5.11-4 פסקאות 139-153), ומשמיט את שמות האנשים שגירשו את נשיהם (עזרא החיצוני ט, 18-36), וכן מקצר את תפילתו הארוכה של עזרא (עזרא החיצוני ח, 70-87) לכמה משפטים ספורים.

החלק האחרון עוסק בקריאת התורה ההמונית של עזרא (עזרא החיצוני ט, 37-55 / נחמיה ח, א-יב), אשר על פי מחבר עזרא החיצוני התרחשה בראשון לחודש השביעי, הלוא הוא א' בתשרי. לעומת זאת יוספוס (3.5.11 פסקאות 154-156) מציב את האירוע בחג הסוכות, אשר אינו נזכר בעזרא החיצוני. אפשר לטעון שבמקור היה בעזרא החיצוני חלק נוסף שעסק בחג הסוכות (מקביל לנחמיה ח, יג-יח), אך הפסוקים הללו אבדו בדרך כלשהי במהלך הדורות.⁴ דומה שגרסתו של יוספוס לעזרא החיצוני עדיין מכילה את הסיום האבוד (השוו 5.5.11 פסקה 157). בכל מקרה, אומנם הפרק בספרו של יוספוס קוצר מעט (והושטמו ממנו שמות הכוהנים והלוויים השונים), אך מלבד זאת הוא דומה מאוד. יוספוס מסכם את סיפורו במשפט המתאר את מות עזרא בגיל מופלג ואת קבורתו בירושלים בזמן כהונתו של יהויקים בן אלישיב הכהן הגדול (קדמוניות 5.5.11 פסקה 158). משפט זה עשוי להיות פרי דמיונו של יוספוס, כולל הסנכרון עם שושלת הכהונה הגדולה.

נחמיה (קדמוניות 6.5.11-8 פסקאות 159-183)

לאחר שהוא מסיים לספק את המידע מתוך עזרא החיצוני, עובר יוספוס למסור את גרסתו לסיפור נחמיה. הסיפור ממוקם על פי ציר הזמן של יוספוס בזמנו של אחשוורוש (כסרכסס) ולא בזמן ארתחשסתא (ארתכסרכסס). בתחילה נראה שיוספוס

L. L. Grabbe, 'Chicken or Egg? Which Came First, 1 Esdras or Ezra-Nehemiah?', 4 L. S. Fried (ed.), *Was 1 Esdras First? An Investigation into the Priority and Nature of 1 Esdras*, Atlanta 2011, pp. 31-43, esp. p. 38

נאמן לטקסט שבנחמיה, אך אפילו כאן יש כמה הבדלים: נחמיה מזהה בשם את 'אחיו' אשר בא ומספר לו על ירושלים, ולעומתו יוספוס כותב שהוא פגש עוברי דרך אנונימיים מיהודה אשר דיברו עברית (נחמיה א, א – ב, ב). הבדל נוסף הוא שבעוד בתנ"ך נחמיה צם והתאבל ימים רבים והתפלל לה' כמה חודשים לפני שהלך לשרת את המלך (שם), הרי בקדמוניות, ברגע שנחמיה שומע על צרת ירושלים, הוא נושא תפילה ומיד הולך לשרת את המלך (6.5.11 פסקאות 159-163). תיאור הפגישה עם המלך וקבלת הרשות לעלות לירושלים מקביל למדי בשני הספרים (קדמוניות 6.5.11 פסקאות 164-167 / נחמיה ב, ב-ט). בספרו של יוספוס נחמיה מביא מכתב לאדאיוס, מושל סוריה ופיניקיה (במקום מכתבים אל הפחוות של עבר הנהר ולאספ, יערן המלך). על פי יוספוס, נחמיה הולך לאחר מכן לבבל ומגייס שותפים יהודים רבים למסעו (6.5.11 פסקה 168), בעוד בספר נחמיה (ב, ט-י) מצוינים שמות אויביו, סנבלט וטוביה, אשר התנגדו לטובה שנעשתה לישראל, והם אינם מוזכרים אצל יוספוס.

החלק הבא עוסק בבניית החומה, ובו נשמר דמיון מסוים בין נחמיה ליוספוס, עם הבדלים רבים והשמטות נרחבות של יוספוס (קדמוניות 7.5.11-8 פסקאות 169-180 / נחמיה ב, יא-יז; ג, ג-ג, ד, יז; ו): ראשית, לפי יוספוס נחמיה הגיע לירושלים בשנת עשרים וחמש למלכות אחשוורוש (ולא בשנה העשרים של ארתחששתא כפי שבספר נחמיה). בנוסף לכך, יוספוס לא מזכיר ולו ברמז סיור לילי כלשהו של נחמיה, אלא מיד מתאר את נאומו לעם על בניית חומות העיר. התיאור של בניית החומה והתנגדות הגויים לבנייה מובא בקצרה ובתמצות. העולים נתקלים בהתנגדות אלימה של העמונים, המואבים והשומרונים (בספר נחמיה מוזכרים הערבים, העמונים והאשדודים והמנהיגים סנבלט וטוביה (נחמיה ד, א)), אשר הורגים יהודים רבים (בספר נחמיה לא מוזכרים הרוגים כלל) ושוכרים כמה נוכרים שינסו לרצוח את נחמיה. התוכן של פרק ה בספר נחמיה לא מוזכר כלל, ורק מעט מפרק ו מופיע אצל יוספוס. כן מוזכר שבניית החומה נגמרה תוך שנתיים וארבעה חודשים, בחודש התשיעי (בשונה מאוד מנחמיה ו, טו, שם הבנייה לקחה 52 ימים בלבד ונגמרה בחודש השישי). הם חגגו חג במשך שמונה ימים (אפשר לראות דמיון לחג הסוכות, אך סוכות חל בחודש השביעי, וככל הנראה לא היה חג בחודש התשיעי עד קביעת חנוכה, שבו חגגו את שיקום המקדש על ידי המקבים). בחגי ב, י-יט נאמר שהבית השני נוסד ב־24 בחודש התשיעי, אך אין עדות כתובה לחגיגות ביום זה בהמשך. כמו כן, למרות השערות של חוקרים מסוימים, אין הוכחה מכרעת לחג קרום שעל בסיסו נוסד חג החנוכה. לאחר מכן מיישב נחמיה כוהנים ולוויים בעיר וקורא לאנשים החיים בערי השדה הסמוכות להעלות להם מעשרות (8.5.11 פסקאות 181-182). לתיאור זה של יוספוס יש מן המשותף עם נחמיה יא, א-ב, אך למידע

רב המופיע בספר נחמיה אין מקבילות אצל יוספוס. נכון הדבר שיוספוס כבר תיאר את קריאת התורה של עזרא (בהתבסס על עזרא החיצוני ט, 37-55), אך מלבד זה, רוב התוכן הנמצא בנחמיה ז-יג כלל לא מופיע בכתביו של יוספוס. במקום זאת, לאחר גמר הבנייה של החומה נכתב שנחמיה עשה מעשים רבים ונהדרים ואז מת (8.5.11 פסקה 183).

כפי שכבר נראה בכירור, חלקים מגרסתו של יוספוס עשויים להיות לקוחים מספר נחמיה המקראי, או לפחות מושפעים ממנו, אך יש הבדלים רבים, וחלק ניכר מספר נחמיה נעדר. נראה זאת בטבלה להלן:

נחמיה	יוספוס
א, א-ג אחד מ'אחיו', חנני, מספר לנחמיה על מצבה העגום של ירושלים.	§§ 159-161: נחמיה, שר המשקים של המלך, מתהלך בשושן הבירה ופוגש עוברי דרך מיהודה המדברים עברית, אשר מודיעים לו על מצבה העגום של ירושלים. § 162: נחמיה מתפלל תפילה קצרה
א, ד-יא: נחמיה צם, מתאבל ומתפלל ימים רבים (מחודש כסלו עד חודש ניסן).	§§ 163-167: מיד אחרי התפילה הולך נחמיה לשרת את המלך אחשוורוש, אשר מבחין בצעריו, נותן לו רשות לעלות לירושלים וכותב עבורו איגרת למושל אדאיוס.
ב, א-ח: בלב דואב משרת נחמיה את המלך ארתחששתא, אשר נותן לו רשות לעלות לירושלים וכותב עבורו איגרות.	§ 168: הולך לבלל, ושם מגייס יהודים רבים למסע לירושלים; מוסר את המכתבים.
ב, ט-י: נחמיה מגיע אל המושלים ומוסר להם את המכתבים; סנבלט וטוביה כועסים.	לא מופיע §§ 169-173: מזמן את אנשי ירושלים ומכריז על בניית החומה.
ב, יא-טז: סוקר את החומה בשעת לילה.	לא מופיע
ב, יז: קורא לעם לבנות את החומה.	לא מופיע
ב, יח-כ: סנבלט ושותפיו.	לא מופיע
ג, א-לב: רשימת בוני החומה.	§§ 174-178: העמונים, המואבים והשומרונים זוממים להפריע לבניית החומה; הורגים יהודים רבים, אך נחמיה נחוש להמשיך.
ג, לג - ד, יז: תיאור בניית החומה כולל מערכי ההגנה שלה.	

נחמיה	יוספוס
<p>ה: משבר כלכלי. ו: על אף התנגדות הגויים הסובבים, מסיים נחמיה את בניית החומה תוך 52 ימים; אומות העולם מפחדות. ז: יישוב העיר ירושלים; רשימת העולים מבבל לירושלים. ח: עזרא קורא בספר התורה.</p>	<p>[לא מופיע] §§ 179-180: לאחר שנתיים וארבעה חודשים, החומה נבנית, והעם חוגג; הסורים זועמים.</p>
<p>ט: קריאה נוספת של התורה; תפילה ארוכה. י: כריתת אמנה בעלת תקנות רבות. יא, א-ב: הפלת גורלות ליישוב אחד מבין 10 עולים בתוך ירושלים] יא-יב: רשימות שונות; חנוכת החומה. יג: הברלת העם מהמואבים והעמונים; התנגדות לטוביה; חזרת הלויים למלאכת המקדש; אכיפת שמירת השבת; גירוש בנו של הכוהן הגדול. [לא מופיע]</p>	<p>[לא מופיע] [לא מופיע, אך קטע קצר על קריאת התורה של עזרא מוצג ב-§§ 154-156] [לא מופיע]</p>
<p>§ 183: לאחר עיסוק רב בצורכי ציבור, נחמיה נפטר בגיל מבוגר.</p>	<p>[לא מופיע] §§ 181-182: נחמיה מביא כוהנים ולוויים לירושלים. [לא מופיע] [לא מופיע]</p>

גרסתו של יוספוס לסיפור נחמיה מעוררת קושיות רבות. הגיוני לטעון שיוספוס הסתמך על ספר נחמיה העברי או על תרגומו ליוונית בתרגום השבעים: אכן, חלקים רבים מפרקים א-ב בספר מוצגים גם בקדמוניות. כיוון שחלק מהפרקים האחרים מכילים בעיקר רשימות, אפשר להניח שיוספוס השמיט אותן ואת האירועים שבפרק ה, שאותם כבר הזכיר בגרסתו לעזרא החיצוני ט. יוספוס מתרכז בעיקר בבניית החומה, וחלק זה של סיפורו דומה במיוחד רב לזה שבספר נחמיה. עם זאת, גם כאן אנו מוצאים הבדלים ניכרים, כגון משך הזמן של בניית החומה ומועד הסיום. בנוסף לכך, מפתיעה בחירתו של יוספוס שלא להכניס לספרו את חנוכת החומה המוזכרת בספר נחמיה. כמו כן מעוררת תמיהה החלטתו להתעלם לגמרי מנחמיה פרק ה, שבו יש לכאורה מידע בעל ערך למטרותיו של יוספוס.

השמטת אירועי פרק יג בנחמיה מפתיעה אף היא, וכן חוסר ההתייחסות לסנבלט, לטוביה ולגשם, דמויות אשר שלוכות מאוד בנרטיב של ספר נחמיה. גרסה אחרת של סיפור סנבלט נמצאת בקדמוניות (2.7.11 פסקאות 302-303), אך היא מוצבת בסוף תקופת המלך האחרון של פרס, זמן רב לאחר נחמיה. לפי גרסה זו, האח (ולא הבן) של הכוהן הגדול מנשה (חסר בנחמיה יג, כח) נשא לאישה את בתו של

סנבלט. טענתי במקום אחר שזהו לא סיפור אחר מזה שבנחמיה יג, אלא רק גרסה שונה שלו.⁵ ואולם, נראה בבירור שאת המידע על סיפור זה שאב יוספוס לא מן הגרסה העברית או היוונית לנחמיה יג, כח, וכך שהוא לא השווה את גרסתו לסיפור שבסוף ספר נחמיה. על אף הרמיון היחסי החלקי לגרסה המקראית, אפשר להסביר את ההבדלים הרבים בין ספר נחמיה לקדמוניות, ולשער שלפני יוספוס היה מקור שונה מהמוכר לנו. יש אף תכנים מספר נחמיה הנמצא בידינו, הן בגרסתו העברית והן בגרסתו היוונית, אשר חסרים בניסוחו של יוספוס. מסתבר שהוא לא הכיר את נוסח המסורה העברי של ספר נחמיה ולא את הנוסח היווני של תרגום השבעים.

סיכום

מצד אחד יש לציין שמציאת מקבילות מדויקות בין יוספוס לבין הטקסט המקראי היא מלאכה לא פשוטה, שכן יוספוס נוטה להכניס שינויים ותוספות קטנות. ביחוד בעזרא החיצוני התוספות והשינויים הם לרוב כדלהלן: השמטת רשימות; שינוי שמות מלכים כדי שיתאימו לכרונולוגיה של מלכות פרס (לפחות לדעת יוספוס); זיהוי תדיר של השומרונים כ'אויבי' היהודים (השוו 1.2.11 פסקאות 19-20); זיהוי שבצאר כזרובבל; וכך שינויים מינוריים אשר נועדו למנוע סתירות פוטנציאליות או לסגנן את כתיבתו של יוספוס. על אף הבדלים אלו, ברור למדי שיוספוס אכן השתמש בעזרא החיצוני המוכר לנו, ולעיתים אף עקב אחריו פסוק אחר פסוק, גם אם שינה את המילים.

מצד אחר, בגרסתו לסיפורו של נחמיה (קדמוניות 6.5.11-8 פסקאות 159-183) יש אומנם כמה מקבילות לספר נחמיה, אך יש גם הבדלים רבים. אפשר להסביר את חלקם כשינוי שעשה יוספוס כדי להתאים את הסיפור למטרותיו (לדוגמה, השמטת רשימת הבנאים בנחמיה ג). אך כמות השינויים הרבה מוציאה את ההסבר הזה מכלל אפשרות. סבירה יותר ההשערה שליוספוס היה מקור אחר, שאינו נחמיה המקראי (או תרגומו היווני). במקור זה, ככל הנראה, חסרים תכנים רבים אשר מופיעים בספר נחמיה הידוע לנו, וכך יש בו הבדלים רבים בפרטים.

העובדה שיוספוס השתמש בעזרא החיצוני היווני ובגרסה שונה של ספר נחמיה מובילה למסקנה שספרי עזרא ונחמיה המוכרים לנו כיום לא היו מצויים תחת ידיו בעת שכתב את קורותיהם בקדמוניות היהודים. הוא כלל לא מזכיר את הספרים הללו, לא בגרסתם העברית ולא בזו היוונית. כעת אנו יכולים לסכם את מה שלמדנו על יוספוס ועל אופן שימושו במקורותיו:

L. L. Grabbe, 'Josephus and the Reconstruction of the Judaeae Restoration', *Journal of Biblical Literature* 106 (1987), pp. 231-246

- ביחס למקורות הקיימים גם בימינו, קל בדרך כלל לקבוע אם יוספוס השתמש בהם או – במקרה שלנו – לא השתמש בהם, ומסתבר שגם לא הכיר את ספרי עזרא ונחמיה הקנוניים. במקום זאת הייתה מונחת לפניו ככל הנראה גרסה יוונית של עזרא החיצוני ומסורת שונה כלשהי של נחמיה, אשר בבירור הייתה קצרה יותר ושונה מנוסח המסורה של נחמיה המצוי בידינו.
- יוספוס פעל כהיסטוריון שפעולתו צפויה: הוא שילב בין כלל המידע שהיה לפניו, גם כשמשמעות הדבר היא לשנות את הסדר של החומר המקורי, לנסח מחדש, לקצר, ולמזג בין מקורות שונים.
- כשיוספוס משתמש במקור, הוא כמעט אף פעם לא מצטט אותו, גם כאשר הוא עוקב אחר תוכנו בקפדנות מסוימת. השיטה שלו היא להתאים את המקורות לצרכיו ולתת את המידע במילותיו שלו.
- יוספוס לא רק מוסיף מידע ממקורות אחרים או מהידע שלו עצמו; הוא גם 'מתקן' את מקורותיו כאשר הוא מוצא זאת לנכון. לדוגמה, כשהוא כותב על סמך עזרא החיצוני, הוא משנה את שמם של המלכים הפרסיים על מנת שיתאימו לידע שלו על אודות שושלת המלוכה, בניגוד למה שהטקסט עצמו מצהיר בפירוש.
- יוספוס לא מהסס לקצר סיפורים ולהשמיט חלקים 'לא מהותיים' בעיניו, על פי הערכתו את מידת ההתעניינות של קוראיו בחומר, או לפי החלטתו לגבי נחיצות המידע להתפתחות הסיפור. הקיצורים רווחים במקרה של עזרא החיצוני, אך במקומות אחרים הוא לפעמים מוסיף על מקורותיו, בייחוד כשמדובר בנאומים שהוא מחבר בעצמו.